

CSAPÓ IMRÉNÉ
Budapest

Az olvasási készség fejlesztése a 4. osztályban

1. Bevezetés

Az eredményes oktató-nevelő munkához elengedhetetlenül fontosnak tartom „Az általános iskolai nevelés és oktatás terv”-ének alapos ismeretét. Tisztában kell lennünk azzal, hogy az anyanyelvi nevelés az általános iskola 1—8. osztályában egységes folyamat, anyaga szervesen egymásra épül. Az évfolyamok növekedésével tervszerűen gazdagodik a tartalma.

Ahhoz, hogy az anyanyelvi nevelés ne csak végigkísérje, hanem valóban segítse is a tanulók fejlődését az egyes életkori szakaszokban (egy-egy tantíási év során), ahhoz a mindenkorli gyakorló pedagógus tanítási gyakorlatában tudatos módszertani elvként kell érvényesülnie a teljes folyamat szerves egységének.

Alaposan át kell tanulmányozni a tanterv magyar nyelv és irodalom 1—4. osztálya, valamint a magyar nyelv 5—8. osztálya számára vonatkozó célokat, feladatokat, a tananyagot, a követelményeket, a módszertani alapelveket. A 4. osztályban tanulóknak meg kell ismerniük az előzményt, az alapot, amire építhetnek, valamint az 5—8. osztály magyarnyelv-tantervét, hogy tudatosuljon bennük, hová kell eljuttatniuk a tanulókat a 8. osztály végére. Így tudunk építeni a tanulók már megszerzett ismereteire, készségeire, képességeire, így igyekszünk megfelelő alapot biztosítani az anyanyelvi nevelés további feladatainak megvalósításához.

Az anyanyelvi nevelés célja és feladata (többek között) „Az irodalmi... művek olvastatásával, megértésével, elemezésével és megszerettetésével, valamint zenei és képzőművészeti alkotások bemutatásával segítse elő a gyermekek személyiségének gazdagodását”. (Az általános iskolai nevelés és oktatás terve, 1981. 159. old.) Nevelő-oktató munkánk során igyekszünk ennek az elvárásnak eleget tenni.

Ahhoz, hogy a gyermek jól tudjon olvasni, meg kell ízlelnie az olvasás gyönyörűségét, s ahhoz, hogy szeressen is olvasni, hogy szenvedélyes olvasóvá váljék, jól kell tudnia olvasni. Ennek birtokában legyen képes önálló ismeretszerzésre. Hogy kiből milyen olvasó válik? „Van, akinél könnyebb a kezdet; van, akinél nehezebb. Hanem aki egyszer rákapott, az nem mond le róla többé.” (Hegedüs Géza: Az olvasás gyönyörűsége, 1978. 31. old.)

Elsődleges célunk az olvasási készség minden tanulót érintő biztos alapozása a 4. osztály befejezéséig, hogy az 5. osztályban az önálló tanuláshoz a tanulók a megfelelő olvasástechnikával és szövegértéssel rendelkezzenek, mert igazán csak ennek birtokában lesznek képesek megbirkózni a rájuk háruló feladatokkal. Nagyon ügyeljünk azonban arra, hogy „a tanulás, az önművelés vágyának, igényének erősítése az olvasás örömeinek biztosításával” történjék. (Tanterv, 1981. 161. old.)

A jövőnek nevelünk. Célunk, hogy tanítványainkban felnőtt korukra kialakuljon a művelődés, az olvasás iránti igény, az ismereteik bővítésére, gyarapítására és szóra-

koztatásukra. Hiszen: „Az olvasó ember maga előtt is, embertársai között is több, mint a nem olvasó.” (Hegedüs Géza: Az olvasás gyönyörűsége, 1978. 23. old.)

Mivel a kommunikációs képességek (a beszéd, az olvasás és az írás) hierarchiát alkotnak, együttes fejlesztésüket, egymásra gyakorolt hatásukat nem szabad figyelmen kívül hagynunk. A beszédtechnika szorosan összefügg az olvasástechnikával, a kettő csak együtt, párhuzamosan fejleszthető eredményesen, ezért az olvasási készség fejlesztésének ismertetésén kívül kitérek a szóbeli kifejezőkészség fejlesztésének ecsetelésére is.

A tevékenység központi jelentőséget kap a készségek kialakításának folyamatában. Az egyik formája a megismerő tevékenység, amelynek körébe tartozik a felfogás, a megértés, az emlékezés és a gondolkodás. A tevékenység másik formája a cselekvés.

Az olvasási készség kialakításához olvasási tevékenység szükséges. „Az olvasás technikájának elsajátítása szükséges, de nem elégséges feltétele az olvasás elsajátításának.” (Lénárd Ferenc: Képességek fejlesztése a tanítási órán, 1982. 54. old.)

2. a) Olvasástechnikát fejlesztő gyakorlatok (hangos olvasás során)

A hangos olvasás minőségének meghatározói: tempó, helyesség, értelmesség, kifejező előadásmód (a tartalomra vonatkozóan).

— *Stafétaolvasás* a tankönyvből, 3 mondat erejéig.

— *Diafilm szövegének olvasása* stafétaolvasással. (A stafétaolvasás a tanulók figyelmének ébrentartását, fejlesztését szolgálja.)

— *Válogató olvasás*. Előzően a tanulók néma olvasással készülnek fel megadott szempont, kérdés alapján, mely vonatkozhat a szöveg tartalmára (pl. a cselekmény helyére, idejére), szereplőkre, azok tulajdonságaira stb.

— *Szereposztásban (dramatizált formában) történő olvasás*. A narrátor és a szereplők beszédét más-más hangfekvésben, hangszínnel, hangsebességgel kell előadni.

— *Visszhang stafétaolvasás*. A tanulók néma olvasás során kikeresik és ceruzás aláhúzással jelölik a szöveg egy-egy gondolategységnyi részében vagy az olvasókönyv egy-egy oldalán az utasításnak megfelelően az igéket, főneveket, melléknéveket, számneveket vagy névmásokat. A visszhang olvasás módja: egy tanuló olvas egy mondatot, majd szólít egy másikat, aki az elhangzott mondatból felolvassa az utasításnak megfelelően aláhúzott szófajtát vagy szófajtaikat. Ez a gyakorlati mód a tanulóknak nemcsak az olvasási technikáját fejleszti, hanem (koncentrációban a nyelvtannal) a szófajták felismerésének folyamatos gyakorlását is szolgálja, s egyben a tanulók önálló munkájának ellenőrzését, hibás megoldás esetén annak korrigálását is lehetővé teszi.

— *Olvasás magnetofonra*. Az olvasott szöveg visszahallgatása módot ad arra, hogy a tanuló a saját olvasását megfigyelve önmaga vegye észre az esetleges hibát, majd korrigálja, javítsa azt.

Az egy fixációval (szemmozgással) azonosításra kerülő szövegterjedelem kiszélesítése érdekében többféle gyakorlatot végeztünk. Ezeknek elolvasásánál kitűnően felhasználható az írásvetítő.

— *Szópiramis olvasása*. A sorok egyre hosszabbodnak. A szöveg elhelyezése háromszöget körvonalaz.

— *Hasábok olvasása*. Újságolvasás. Erre különösen alkalmas a Kisdobos, a Pajtás újság és a Kincskereső c. folyóirat.

— *Kiegészítést kívánó olvasógyakorlatok*. A szöveg olvasása közben a mondatok kiegészítése. Ehhez koncentrált figyelemre, a megértés összpontosítására van szükség.

b) *Szövegértést fejlesztő gyakorlatok.* (Szövegfeldolgozás során néma olvasással.) Igen fontos feladat a *megértő* olvasás képességének fejlesztése. A szövegértést fejlesztő gyakorlatok végzése során:

- a fegyelmezett gondolkodásra nevelést,
- a tanulók fogalmi rendszerének pontosítását új fogalmak tisztázására,
- a fejlett fantázia, a beleélési képesség fejlesztését igyekszünk megvalósítani.

Ha a tanuló a néma olvasás során konkrét feladatot kap, akkor megszűnik az olvasás kényszerítő, unalmas és lélekölő jellege, és helyébe a tanulót érdeklő, változatos gyakorlás lép. Pl. nyelvtani ismeretek felhasználása.

- Válogató olvasás megadott utasítás alapján. *Utasítás* lehet pl.:

— Húzd alá az olvasmány egyes szereplőinek szövegét különböző színű ceruzával!

— Az írói szándék felismertetése. A mű alapgondolatának megértése és megfogalmazása röviden szóban és írásban.

Az alábbiakban ismertetett feladatokat írásvetítő, esetleg táblai írás, rajz alapján oldják meg a tanulók.

— A tartalom szempontok szerinti visszaadása írásban a szöveg néma olvasása, valamint megértése után. *Utasítás:* Írásban válaszolj a megadott kérdésekre!

— A némán olvasott szöveg tartalmának megértése céljából az olvasmány tartalmára vonatkozó kérdésekre a megfelelő válasz kikeresése 3-4 közül. *Utasítás:* Az olvasmány tartalmára vonatkozó kérdések válaszai közül írd le a legmegfelelőbb válasz számát!

— Szövegbe épített több bekeretezett, számozott szó közül a mondatba legjobban illő kiválasztása. *Utasítás:* Döntsd el, hogy a szövegben bekeretezett szavak közül melyik illik legjobban a mondatba! Írd le a számát a füzetedbe!

- A tartalom (a beszélő szándéka) szerinti mondatfajták megállapítása.

— Szófajták kikeresése, jelölése aláhúzással.

— Hatást fokozó szó- és gondolatismétlések kikeresése, aláhúzása a szövegben.

— Mesékre jellemző állandósult szókapcsolatok jelölése.

— Megadott kifejezések megfelelőjének kikeresése a könyv adott olvasmányából.

— Megadott kérdésekre válaszok (mondatok) kikeresése és jelölése aláhúzással az olvasmányban. (A válogató olvasás egyik fajtája.)

- Improvizálás, önálló szövegalkotás (versben vagy prózában) írásban.

A tanulók önálló néma olvasása során történik az olvasási munkafüzet gyakorlatainak megoldása is. Az ott található feladatfajták ismertetésére nem térek ki, hiszen azok mindenki számára közismertek.

c) *Szövegértelmezést (elemzést) fejlesztő gyakorlatok* (szövegfeldolgozás során néma olvasással).

A szövegfeldolgozó jártasság kialakítása kiemelt feladat a 4. osztályban, hiszen ez az alapja a tankönyvből való tanulásnak. Nagyon fontos a *folyamatos* szöveg-elemzés, melynek során az alábbiakban felsorolt gyakorlatokat végezzük:

- szerkezeti egységek felismerése,
- cselekmény és műfaj megállapítása,
- összetartozó szövegrészek átfogása,
- összefüggések keresése, kölcsönhatások sokoldalú feltárása, elemzése,
- szöveg tömörítése szóban, írásban,
- szöveg bővítése szóban, írásban,
- nyelvi kifejező eszközök megfigyelése,
- az irodalmi művek tartalmi és nyelvi szépségének felismerése.

- Az esemény színhelyének, időpontjának, szereplőinek felismerése.
- A szöveg eszmei mondanivalójának megállapítása, tisztázása.
- A szereplők jellemábrázolása.
- A szereplőkhöz kapcsolódó események értékelése.
- A tanulók kérdésfeltevése a szöveg tartalmára vonatkozóan.
- Következtetések levonása, általánosítások megállapítása több adat alapján.
- A szövegből lényeges mondatok kiemelése aláhúzással.
- A szövegben „kulcsszavak”, azon kifejezések, szókapcsolatok, esetleg mondatok jelölése aláhúzással, melyek a tartalom elmondásához szükségesek.
- Jegyzet készítése.
- *Nyelvi eszközök és azok funkciójának felismerése;*
- hasonlat, megszemélyesítés, költői jelző, hangutánzó és hangulatfestő szavak kikeresése aláhúzással,
- szóismétlések, fokozások, rokon értelmű szavak, kifejezések, ellentétes jelentésű szavak, állandósult szókapcsolatok felismerése,
- népi kifejezésmódra jellemző fordulatok gyűjtése,
- játékoság, komorság, indulat megfigyelése, szöveghangulat megállapítása,
- humoros kifejezések gyűjtése.

d) Szövegértést és szövegértelmezést (elemzést) egyaránt fejlesztő gyakorlatok

Fontos feladat az egyszerű és összetett ok és okozati összefüggések, törvényszerűségek dialektikus megláttatása.

Feladatok — A szöveg részekre (gondolategységekre) tagolása a nehézségi fok növekedésével (feladatsor ismertetése).

— Megadott szavakhoz több címből a megfelelő kiválasztása.

Utasítás: Válaszd ki a szöveghez legjobbban illő címet, és írd le a számát az olvasási füzetedbe! (Írásvetítő alkalmazása.)

— Megadott szövegnek önálló címadása.

Utasítás: Adj címet a szövegnek! Írd le az olvasási füzetedbe!

— Az olvasmány egy-egy eseményét (gondolategységeként) ábrázoló illusztrációknak címadás, kronológiai sorrend megállapítása. (A képek elhelyezése a táblán.)

Utasítás: Adj címet az olvasmány egy-egy eseményét ábrázoló képnek!

— Állapítsd meg a helyes sorrendet, s ennek megfelelően írd le az olvasási füzetedbe! (A tanulók így tulajdonképpen az olvasmány vázlatát készítik el.)

— A tanító által megadott vázlat alapján a szöveg gondolategységekre bontása, illetve a megadott vázlatpontok egyeztetése a hozzá tartozó szövegrésszel.

Utasítás: Tagold az olvasmányt a könyvben a vázlatpontoknak megfelelően! Az egyes részeket ceruzával vízszintes vonallal válaszd el!

— Egy-egy gondolategységet átfogó megfigyelési szempont, kérdés alapján a szöveg gondolategységekre bontása a tanulók önálló munkájával, majd közös tartalmi megbeszélés.

Utasítás: Olvasd el némán, figyelmesen az olvasmányt a megadott szempontok, kérdések alapján! (A megfigyelési szempontokat kivettem írásvetítő segítségével.) Egy-egy gondolategység megállapítása után közös vázlatpont kialakítása és rögzítése füzetben.

— Ugyanaz a feladat, mint az előbbinél, azzal a módosítással, hogy a gondolategységek megállapítása után a vázlatpont kialakítása és leírása a füzetbe önálló munkával történik.

— Egy-egy gondolategységet átfogó megfigyelési szempont alapján a szöveg gondolategységekre bontása a tanulók önálló munkájával. Egy-egy gondolategység meg-

állapítása után vázlatpont írása a füzetbe, majd egy-egy, a tanulók által írt ügyes, vagy a tanító által megfogalmazott vázlatpont írása a táblára. (Nyelvtanórán tollbamonddás szövegűl szolgál.)

— Néma olvasás során önállóan (megfigyelési szempont nélkül) az egyes szöveg gondolategységekre bontása, majd lényegkiemelés önálló vázlatírással. Ezt követően hangos olvasás gondolategységnyi bontásban, a részegységek közös feldolgozása és közös vázlat kialakítása, jelölése a táblán, majd összevetése, összehasonlítása az önállóan készített vázlattal.

— Néma olvasás során egy adott szöveg (olvasmány) gondolategységekre bontása (megfigyelési szempont nélkül), majd önálló vázlatkészítés. A részegységek közös megbeszélése, elemzése.

3. Szóbeli kifejezőkészséget fejlesztő gyakorlatok

A 4. osztályban kiemelt feladat az összefüggő szóbeli kifejezés fejlesztése. A beszédművelés, a beszédfejlesztés *fő feladatai*:

- a szavak, kifejezések, szókapcsolatok gazdagítása,
- összefüggő beszéd szerkezetének és stílusjegyeinek gondozása.

a) Gyakorlatok a helyes beszédtechnika kialakítására szituációs beszédgyakorlatok során.

- A beszédleghzés helyes gyakorlása.
- A kellő hangerő alkalmazása a beszédhelyzetnek megfelelően.
- A beszédtempó, a beszéd gyorsaságának gyakorlása.
- A beszéd megfelelő tagolása.
- A szöveg tartalma és a beszélő szándéka szerinti tempóváltás. (Gyorsítás, lassítás.)
- A tiszta artikuláció.
- Helyes ejtés. Hangok és az írástól eltérő hangkapcsolatok helyes ejtése.
- A hangsúly helyes gyakorlása. (A szó elejére essék a hangsúly.)
- A mondatfajták hanglejtése, a beszéddallam megfigyelése és helyes alkalmazása.

b) Gyakorlatok a szókincs gazdagítására

- Szógyűjtés.
- Új szavak, kifejezések magyarázata, fogalmak tisztázása, értelmezése. (Lexikonhasználat.)
- Egyes szavak és szó szerkezetek jelentésárnyalatainak (szinonimáinak) értelmezése és alkalmazása. (A szinonimák használata azért fontos, mert árnyalják, erősítik, szemléletessé teszik a fogalmakat.)
- Rejtvényfejtés. (Pl. a Pajtás újságban.) Rendkívüli a szókincsfejlesztő hatása.

c) Gyakorlatok az összefüggő beszéd fejlesztésére

- Kérdések alapján az olvasott szöveg tartalmának szóbeli elmondása.
 - Olvasott szövegek (olvasmányok) vagy szövegrészek (egy-egy gondolati egység) tartalmának összefüggő, önálló elmondása során:
 - szövegek lényegének kiemelése,
 - gondolatmenet átfogása,
 - szövegtartalom szóbeli reprodukálása.
- (Ennek elmulasztása a felületes tanulás, a hiányos tudás előidézője lehet.)

- A történet folytatása egyéni elképzelés szerint.
- Helyzetekbe történő beleélés, dramatizálás, síkbábuk alkalmazása, megfelelő arckifejezéssel, mozgással. (Empátia fejlesztése.)
- Monológ, dialóg gyakorlása. Tudósítás, riport készítése.
- Viták folytatása. (Pl. Vitatéma; Cselekedetei alapján milyennek ismerted meg a hőst?)
- Önálló véleményalkotás, a tanulók állásfoglalása (bizonyítás, cáfolat).
- (Igen alkalmas a legváltozatosabb helyzetek, élmények, lelkiállapotok kifejezésére.)
- Egyes szövegek mondanivalójának a tanulók saját életére vonatkoztatása.
- Összehasonlítás. (Pl. Az egy időben, de különböző helyen bekövetkezett események összehasonlítása.)
- Szereplők jellemzése, magatartásukkal kapcsolatban véleménynyilvánítás.
- Összefüggő szóbeli beszámolóskor rokon értelmű és ellentétes jelentésű szavak alkalmazása.
- Diakép alapján önálló szövegalkotás.
- Egy-egy diakép vetítése után szóbeli szövegalkotás, majd a szöveg olvasása után összehasonlítás végzése a kétféle szöveg közötti hasonlóság és különbség észre-vételére.
- Képsorról történet mondása.
- Megadott téma alapján önálló szövegalkotás, improvizálás szóban. (A tanulók ismereteinek új szituációban való felhasználása. Alkotó alkalmazási feladat a tanulók kreatív gondolkodásának fejlesztésére.)

4. Módszerek, eljárások gyűjteményes felsorolása

Uralkodó módszerem a *munkáltatás*, frontális, csoportos és egyéni munka szervezése. *Csoportos* munka keretében pl. az osztály ünnepi műsort állított össze és adott elő március 15-éről.

Egyéni kutató-gyűjtő munka végzése a tárgyalt témával kapcsolatban, mely lehet kép, könyv, hanglez, magnófelvétel gyűjtése, rádiós, televíziós adások figye-lése, az önállóan szerzett ismeretekről beszámoló, kiselőadás. Önálló alkotások ké-szítése: vers, képregény, fantasztikus mese írása.

Kutatás, búvárkodás, gyűjtőmunka

- Szólások, közmondások gyűjtése egy-egy új fogalomra illően O. Nagy Gá-bor Magyar szólások és közmondások című kötetéből.
- Egy-egy szó szinonimáinak megkeresése és leírása a Magyar szinonimaszótár használatával.
- Egy-egy szó értelmezése (írásban is) a Magyar értelmező kéziszótár segítsé-gével.
- A megismert témával kapcsolatos más szöveg olvasása tanítói irányítással, vagy teljesen önállóan arról jegyzet készítése, majd önálló beszámoló, kiselőadás tartása.
- A mű szerzőjéről rövid jegyzet készítése a lexikonban olvasottak alapján.
- Irodalmi ajánlás. (Kezdetben a tanító, később a tanulók is végzik.)
- Az olvasottakról napló vezetése.

Módszerek még: magyarázat, elbeszélés, közlés, bemutatás, tudatos és tervszerű gyakoroltatás, differenciált foglalkozás. (Az utóbbi alkalmazása tanítási órán és tan-órán kívül, differenciált házi feladat adásával.)

Differenciált házi feladat lehet pl.:

1. Szótani elemzés. Igék, főnevek, melléknevek, számnevek, névmások kikeresése aláhúzással a tanult olvasmány egy-egy részéről.
2. Vázlat emlékezetből való leírása.
3. Irodalmi alkotások illusztrálása, formákkal és színekkel a hangulat érzékeltetése.
 - „Jó, ha tudod” szövegek alapján a tanulók kérdésfeltevése, majd következtések levonása.
 - Hangosított dia alkalmazása, video nézése.
 - Időszalag használata.
 - Kapcsolatteremtés a társművészetekkel, különösen a zene- és képzőművészet vonatkozásában.
 - Az olvasási munkalap feladatainak megoldása önálló tanulás során.
 - Az események eljátszása, dramatikus játék.
 - Népmesék bábos megjelenítése. (A magyarórán tanult meséhez síkbábu készítése rajzórán, később differenciált házi feladatként. A tanulók által kiválasztott legjobb bábuval kerülhet sor a mese dramatizálására. Ezzel a tanulók kézügyességét, fantáziáját, kreativitását és beszédkészségét fejleszthetjük.)
 - Szövegelemzéskor a közösen kialakított vázlat tollbamondásként való leírása, összevetése az önállóan készítetttel.
 - Önálló szövegfeldolgozás néma olvasással, a tanító bemutató olvasása akusztikai segítség nélkül.
 - A tanulók szóbeli és írásbeli munkájának folyamatos ellenőrzése, értékelése.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

- [1] Az általános iskolai nevelés és oktatás terve. OPI. Bp. 1981.
- [2] Hegedüs Géza: Az olvasás gyönyörűsége. Móra Kiadó, Bp. 1978.
- [3] Lénárd Ferenc: Képességek fejlesztése a tanítási órán. Korszerű nevelés Bp. Tankönyvkiadó, 1982.
- [4] Magyar szinonimaszótár.
- [5] Magyar értelmező kéziszótár.
- [6] O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások.

